

Міністерство освіти і науки України
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

04074. Київ, Вишгородська, 19

Тел. 430-02-60, 430-43-90

e-mail: nenc@nenc.gov.ua

30 вересня 2026 р

№ 321

Директорам закладів позашкільної освіти

Про організацію роботи закладів позашкільної
освіти еколого-натуралістичного напрямку
в умовах відключень електроенергії
та припинення тепло-і водопостачання

З метою забезпечення якісного та безпечного функціонування закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку, а також для належного проходження осінньо-зимового періоду 2026/2027 навчального року в умовах дії воєнного стану, можливих відключень електроенергії та припинення тепло- і водопостачання, Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді (НЕНЦ) як координаційний державний заклад профільної позашкільної освіти надсилає для використання в роботі «Рекомендації щодо організації роботи закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку в умовах відключень електроенергії та припинення тепло- і водопостачання» (розроблені на основі відповідних рекомендацій Міністерства освіти і науки України).

НЕНЦ і надалі дотримується політики забезпечення доступності, гнучкості та безперервності процесу навчання відповідно до чинного законодавства та потреб здобувачів освіти.

Додаток: на 14 арк. в 1 прим.

Директор

Володимир ВЕРБИЦЬКИЙ

**Рекомендації щодо організації роботи закладів позашкільної освіти
еколого-натуралістичного напрямку в умовах відключень електроенергії та припинення
тепло- і водопостачання**

Дані Рекомендації щодо організації роботи закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку в умовах відключень електроенергії та припинення тепло- і водопостачання розроблені відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України щодо безпеки та гнучкості освітнього процесу в кризових умовах (**Лист МОН № 1/20258-26 від 18.09.2026 «Про організацію роботи закладів освіти в умовах відключень електроенергії та припинення тепло і водопостачання»**).

Звертаємо увагу, що базові алгоритми дій, інструкції щодо підготовки інфраструктури та загальну інформацію щодо роботи в умовах блекаутів заклади позашкільної освіти можуть отримати з вищезначеного нормативного документа:

Також, дані Рекомендації доповнюють зазначений Лист МОН і враховують безпосередню специфіку закладів позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку, діяльність яких передбачає не лише роботу із здобувачами освіти, а й безперервне підтримання життєдіяльності живих колекцій (тварин, рослин, акваріумних та тепличних комплексів).

1. Загальні засади

Заклади позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку організовують освітній процес з пріоритетом безпеки життя і здоров'я дітей, педагогів і батьків.

Основні принципи:

- гнучкість розкладу з урахуванням графіків відключень електроенергії;
- збереження безперервності освітнього процесу в межах можливостей;
- поєднання очної, дистанційної та змішаної форм;
- недопущення проведення занять у приміщеннях, що не відповідають санітарним і температурним нормам;
- максимальне використання природного освітлення та періодів наявності електропостачання;
- урахування потреб дітей з особливими освітніми потребами, дітей з інвалідністю та інших вразливих категорій;
- урахування емоційного стану дітей і працівників в умовах тривалих кризових ситуацій;
- інформування батьків і здобувачів освіти про зміни в режимі роботи.

2. Організаційно-управлінські заходи

Передбачити можливість перенесення, скорочення або об'єднання занять, проведення консультацій, майстер-класів у скороченому форматі.

Узгодити з засновником можливість використання альтернативних майданчиків (укриття з електропостачанням, приміщення інших закладів освіти, бібліотек, ЦНАПів, центрів безпеки, приміщень громадських організацій), якщо вони відповідають вимогам безпеки.

Вести журнал обліку змін у розкладі та рішень щодо скасування/перенесення занять.

Забезпечити наявність резервних каналів зв'язку з педагогами, батьками та органами управління освітою (месенджери, SMS, дошки оголошень, сайти, сторінки в соцмережах).

3. Організація освітнього процесу

3.1. Очна форма

Заняття проводяться лише за умови безпечної температури, наявності освітлення (природного або аварійного) та можливості забезпечення питного режиму і санітарних умов.

Тривалість заняття може бути скорочена (наприклад, 30–40 хвилин замість 45–90) зі збереженням змісту через інтенсифікацію або перенесення практичної частини.

Практичні роботи, що потребують електрообладнання (комп'ютери, лабораторне обладнання), планувати на періоди наявності електропостачання або замінювати на альтернативні види діяльності.

Максимально використовувати денне світло; заняття в темну пору доби - лише за наявності безпечного освітлення.

3.2. Дистанційна та змішана форми

Теоретичні блоки, розбір робіт, консультації, перегляд майстер-класів, домашні творчі завдання - переводити в дистанційний формат (синхронний або асинхронний).

Для гуртків, де важлива практика, застосовувати змішану модель: теорія онлайн + практика в очному форматі в дні зі стабільним постачанням.

Використовувати платформи, що працюють за низької швидкості інтернету та з мобільних пристроїв (Google Classroom, Classroom-аналоги, Telegram/Viber-канали гуртка, записані відео, PDF-інструкції).

Не вимагати обов'язкової синхронної присутності, якщо в родині немає світла чи зв'язку; передбачати асинхронне виконання завдань із гнучкими дедлайнами.

Для дітей молодшого віку - короткі відеозвернення педагога, ігрові завдання, чек-листи для батьків.

3.3. Індивідуальна та консультативна робота

За можливості організовувати індивідуальні або малі групи в періоди наявності світла/тепла.

Педагоги можуть проводити виїзні міні-заняття, консультації в укриттях або інших безпечних локаціях за згодою батьків і за умови дотримання безпеки.

4. Санітарно-гігієнічні умови, тепло- і водопостачання

При зниженні температури нижче допустимої - заняття в приміщенні не проводити; інформувати батьків і переходити на дистанційний/перенесений формат.

За відсутності централізованого опалення допускається використання дозволених автономних джерел тепла лише за умови пожежної безпеки, вентиляції та погодження з відповідними службами. Заборонено саморобні та небезпечні обігрівачі.

За відсутності водопостачання:

- забезпечити запас питної води (бутильованої) для дітей і персоналу;
- організувати гігієнічні умови (вологі серветки, антисептики, запас води для технічних потреб за можливості);
- обмежити види діяльності, що потребують обов'язкового миття рук/інструментів, або забезпечити альтернативу.

Провітрювання приміщень - коротке, у періоди відсутності дітей, з урахуванням температури зовні.

5. Безпека життєдіяльності

У разі повітряної тривоги - негайна евакуація до укриття за затвердженим алгоритмом, незалежно від наявності світла. Мати ліхтарики, павербанки, аптечку, воду в укритті.

Забезпечити аварійне освітлення шляхів евакуації (ліхтарики, акумуляторні світильники).

Перевірити справність вогнегасників, наявність інструкцій, схеми евакуації (у тому числі в умовах відсутності електроосвітлення).

Дітей молодшого віку не відпускати самостійно в темну пору доби; узгоджувати з батьками час початку/закінчення занять.

Педагоги повинні мати списки дітей групи з контактами батьків у паперовому вигляді.

6. Комунікація з батьками та здобувачами освіти

Заздалегідь проінформувати здобувачів освіти та їхніх батьків (законних представників) про можливі зміни формату роботи та критерії скасування очних занять (температурний режим, відсутність електроенергії або водопостачання, повітряна тривога), а в разі виникнення відповідних обставин — негайно інформувати через обраний канал зв'язку (чат групи, сайт, оголошення) про прийняті рішення та зміни в організації освітнього процесу:

- скасування/перенесення заняття;
- перехід у дистанційний формат;
- місце проведення (якщо змінено).

Не вимагати обов'язкової присутності, якщо сім'я не має світла, інтернету або безпечних умов для дороги.

7. Адаптація форм та методів роботи із здобувачами освіти в умовах блекаутів (еколого-натуралістичний напрям)

Оскільки відсутність електроенергії унеможливорює використання мультимедіа, електронних мікроскопів та повноцінну роботу в темних кабінетах, освітній процес має стати більш гнучким, з акцентом на польові, ігрові та практичні формати.

- **Заняття на відкритому повітрі (максимальне використання світлового дня):**
 - **Екскурсії та мікро-експедиції:** Перенесення занять у найближчі парки, сквери або на територію закладу. Дослідження зимового стану дерев, вивчення слідів тварин, орієнтування на місцевості за природними ознаками (з урахуванням безпекової ситуації).
 - **Еко-волонтерство та практична робота:** Виготовлення та розвішування годівничок, регулярна заготівля кормів, робота на навчально-дослідних земельних ділянках (наприклад, снігозатримання або підготовка ґрунту). Це дає дітям відчуття корисності та фізично зігріває.
 - **Фенологічні спостереження:** Навчання веденню класичних щоденників природи. Здобувачі освіти набувають навичок фіксувати зміни температури, напрямку вітру, хмарності та поведінку птахів без використання цифрових гаджетів. Виконання завдань Міжнародної програми Globe, яке не потребує особливого матеріально-технічного забезпечення.
- **Інтерактивна робота в приміщенні (в умовах автономного освітлення ліхтариками/лампами):**
 - **Сенсорні ігри ("На дотик" і "На запах"):** Чудовий формат для напівтемряви. Розпізнавання природних матеріалів (різні види шишок, насіння, кора дерев, пір'я), ароматичних трав та спецій із заплющеними очима або при світлі ліхтариків.
 - **"Акустична" екологія:** Використання портативних колонок (заряджених заздалегідь) для прослуховування та розпізнавання голосів птахів, звуків різних екосистем чи комунікації тварин.
 - **Творчі еко-майстерні:** Робота, яка не потребує ідеального освітлення: створення поробок із природних матеріалів, ліплення з глини, базовий апсайклінг (наприклад, перетворення старих футболок на еко-торбинки).
 - **Настільні ігри та сторітелінг:** Проведення тематичних вікторин, гра в екологічне лото/картки, складання екологічних казок або історій у форматі кола (можна навколо умовного "вогнища" - LED-лампи).
- **Психологічна підтримка та анімалотерапія:**

- **Тактильний контакт із тваринами:** У моменти стресу через відключення світла, спілкування з безпечними мешканцями куточка живої природи (морськими свинками, кроликами тощо) має потужний заспокійливий ефект. Паралельно відпрацьовуються навички догляду та етичного ставлення до тварин.
- **Екологічні руханки:** За відсутності опалення в приміщеннях обов'язково впроваджуються регулярні рухливі ігри (імітація рухів тварин, ігри на координацію) для зігрівання вихованців.
- **Прикладна екологія (Навички виживання):**
 - **Навчання через поточну ситуацію:** Пояснення фізико-біологічних процесів на прикладі умов блекауту. Обговорення тем: як тварини зберігають тепло взимку і як це може застосувати людина; як очистити воду в похідних умовах; альтернативні джерела енергії (наприклад, демонстрація найпростішої батарейки з лимона або картоплі) тощо.
- **Асинхронний формат (домашні проєкти під час тривалих відключень):**
 - **Домашні еко-лабораторії:** Вирощування мікрозелені на підвіконні, пророщування насіння авокадо, створення закритої екосистеми (флораріуму) в банці.
 - **Бьордвотчинг (спостереження за птахами):** Завдання спостерігати за птахами з вікна або біля домашньої годівниці, робити замальовки та обговорювати результати під час наступної зустрічі.

Підтримання життєдіяльності живих колекцій (тварин, рослин, акваріумних та тепличних комплексів).

Заклади ПО еколого-натуралістичного напрямку мають критичну потребу в підтримці життєдіяльності куточків живої природи, акваріумних комплексів, зоолого-тваринницьких комплексів та теплиць.

Об'єкт	Основні ризики	Необхідні дії та рішення
Теплокровні тварини (гризуни, птахи)	Переохолодження, порушення фізіологічного стану тварин у разі зниження температури	Забезпечити додаткове утеплення кліток із використанням сіна, тирси та безпечних теплоізоляційних матеріалів. На ніч за потреби накривати клітки цупкою тканиною, не перекриваючи доступ повітря. Передбачити запас безпечних засобів для підтримання температури (грілки, термоси з теплою водою тощо).
Холоднокровні тварини (рептилії, амфібії)	Зупинка травлення, загибель без обігріву	Передбачити резервні джерела тепла та засоби контролю температури. Використовувати безпечні акумулятори тепла. За можливості перемістити тераріуми до найтеплішого та найкраще утепленого приміщення. Не допускати безконтрольного використання нагрівальних приладів.
Акваріуми	Зниження температури води, недостатня аерація,	Передбачити портативні аератори з автономним живленням. Утеплити стінки акваріумів

Об'єкт	Основні ризики	Необхідні дії та рішення
	погіршення якості води, накопичення токсичних речовин	теплоізоляційними матеріалами, не перекриваючи вентиляцію. У разі тривалого відключення електроенергії скоротити годування відповідно до потреб конкретних видів риб та регулярно контролювати стан води.
Теплиці та оранжереї	Переохолодження або вимерзання рослин, пошкодження цінних колекцій	Передбачити резервні способи обігріву відповідно до вимог пожежної безпеки та технічних норм. Особливо цінні рослини додатково захищати агроволокном та іншими теплоізоляційними матеріалами. Оптимізувати режим поливу відповідно до температури та фізіологічного стану рослин, не допускаючи пересушування.

8. Рівні реагування

Відповідно до запропонованої матриці рівнів реагування (Лист МОН № 1/20258-26 від 18.09.2026 «Про організацію роботи закладів освіти в умовах відключень електроенергії та припинення тепло і водопостачання»), діяльність закладу ПО еколого-натуралістичного напрямку має поєднувати два нерозривні процеси: роботу з дітьми та збереження живих колекцій.

1. Зелений рівень (до 2 годин) – Продовження роботи з локальними обмеженнями

- **Освітній процес:** Не зупиняється. Заняття гуртків завершуються за розкладом, але діяльність адаптується. Обмежується робота зі складним електрообладнанням (цифрові мікроскопи, мультимедійні дошки, інкубатори у присутності дітей). Перевага надається усним формам, роботі з природним матеріалом, заповненню щоденників спостережень.
- **Живі колекції:** Тимчасове відключення не становить загрози. Здійснюється пасивний контроль температури в акваріумах та тераріумах.
- **Безпека:** Забезпечення готовності укриття (ліхтарі, запас води). Посилений нагляд за здобувачами освіти молодшого віку, особливо під час переміщення коридорами зі зниженим освітленням.

2. Жовтий рівень (2 - 6 годин) – Скорочений режим, живлення критичних систем

- **Освітній процес:**
 - Проведення занять скорочується. Рекомендується завершувати роботу гуртків до настання сутінків.
 - Форми роботи повністю переносяться на відкрите повітря (якщо дозволяють погодні та безпекові умови) або в приміщення з найкращим природним освітленням: екологічні ігри, екскурсії територією, догляд за рослинами відкритого ґрунту, майстер-класи з апсайклінгу.
 - Скасовуються заняття, що вимагають високої концентрації зору (дрібна моторика, бісероплетіння, робота з дрібним насінням) в умовах недостатнього освітлення.
- **Живі колекції:**

- Включення автономного живлення для критичних систем життєзабезпечення: портативних аераторів на батарейках для акваріумів.
- Застосування пасивних методів збереження тепла: накриття кліток теплокровних тварин пледами, розміщення акумуляторів тепла (пляшок з гарячою водою) біля тераріумів.

3. Помаранчевий рівень (6 - 24 годин) – Обмежена очна робота

- **Освітній процес:**

- Очні заняття для більшості здобувачів освіти призупиняються. Освітній процес переводиться в **асинхронний режим**.
- Педагоги надсилають у месенджери інструкції для виконання "домашніх еко-проектів" (пророщування насіння, спостереження за домашніми улюбленцями, бьордвотчинг із вікна, створення годівниць із вторинної сировини).
- Якщо заклад має статус "енергостійкого" (потужний генератор, стабільне тепло), дозволяється очна робота зведених (змішаних) груп у форматі екологічної ігровики чи психологічного розвантаження (анімотерапія).

- **Живі колекції:**

- Запуск генераторів за графіком для підтримки систем фільтрації води, обігріву екзотичних тварин та підтримки мінімальної температури в оранжереях.
- Мінімізація поливу рослин та годування риб/рептилій для зниження біологічного навантаження на екосистеми в умовах нестабільного середовища.

- **Управління:** Введення графіка чергування працівників (зокрема технічного персоналу та завідувачів лабораторій) для цілодобового контролю за станом тварин і рослин.

4. Червоний рівень (24 - 72 годин) – Освітні хаби та порятунок колекцій

- **Освітній процес:**

- Повний перехід на дистанційне/асинхронне навчання.
- Заклад (за наявності генератора та твердопаливної котельні) може функціонувати як "**Екологічний освітній хаб**". Тут можуть проводитися відкриті лекції, еко-майстерні, читання екологічних казок для дітей, які прийшли погрітися або зарядити пристрої.

- **Живі колекції (Критичний стан):**

- Переміщення найбільш вразливих тварин (тропічних рептилій, птахів, дрібних гризунів) в одне максимально утеплене приміщення (наприклад, внутрішній кабінет без вікон), яке локально обігрівається генератором або буржуйкою.
- Використання резервуарів з технічною водою для санітарних потреб та догляду за тваринами.

- **Управління:** Жорстка економія пального. Перехід закладу в режим збереження майна та життєдіяльності біологічних об'єктів.

5. Критичний рівень (понад 72 години) – Переміщення та евакуація

- **Освітній процес:**

- Освітня діяльність тимчасово призупиняється або зводиться до консультативної підтримки через інтернет (за його наявності).

- **Живі колекції (Евакуація):**

- Введення в дію плану порятунку живого фонду.
- Евакуація тварин, цінних колекцій мікроорганізмів та рідкісних кімнатних рослин до заздалегідь визначених резервних локацій із гарантованим тепlopостачанням (додому до педагогів, у ветеринарні клініки-партнери, фермерські господарства громади, з якими укладено меморандуми).
- Консервація приміщень закладу (злив води з систем опалення, щоб уникнути розриву труб).

9. Документування, моніторинг і взаємодія

Зберігати гнучкість освітніх програм: допускається коригування календарно-тематичного планування зі збереженням очікуваних результатів у межах навчального року.

Після стабілізації ситуації - компенсаційні заняття, інтенсиви, літні школи, виїзні пленери/збори/експедиції - за окремим планом і згодою батьків з урахуванням безпекової ситуації.

Заключні положення

Позашкільна освіта в умовах енергетичної нестабільності зберігає свою місію - розвиток здібностей, соціалізацію та психологічну підтримку дітей. Формат може змінюватися, зміст і турбота про дитину - ні.

Документ має рекомендаційний характер і підлягає уточненню відповідно до рішень засновника, органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій та вимог цивільного захисту

МЕТОДИЧНА РОЗРОБКА

«Методичні прийоми щодо організації роботи здобувачів освіти у малих групах на базі закладів позашкільної освіти: природничий профіль»

(в умовах воєнного стану та воєнних дій)

Анотація

У методичній розробці представлено підходи до організації роботи здобувачів освіти у малих групах у закладах позашкільної освіти з урахуванням викликів, спричинених воєнними діями: загроз безпеці, повітряних тривог, вимушеного переміщення дітей, нестабільного доступу до мережі Інтернет та електропостачання, переходу між очним, дистанційним і змішаним форматами роботи, підвищеного психоемоційного навантаження.

Запропоновано принципи формування малих груп, алгоритм організації групової діяльності, методи та прийоми роботи, рекомендації щодо забезпечення фізичної та психологічної безпеки здобувачів освіти, способи оцінювання результатів та приклад структури заняття.

Матеріали можуть бути використані керівниками гуртків, методистами, педагогами-організаторами та іншими педагогічними працівниками закладів позашкільної та загальної середньої освіти.

Актуальність теми

Воєнні дії суттєво змінили умови функціонування системи освіти України, зокрема позашкільної. Освітній процес може перериватися через повітряні тривоги, обстріли, відключення електроенергії та зв'язку, переміщення дітей і педагогів. Частина здобувачів освіти може навчатися дистанційно або тимчасово перебувати за межами громади чи України.

За таких умов одним із ефективних способів організації діяльності здобувачів освіти є **робота в малих групах**, яка дозволяє:

- підтримувати активну взаємодію між дітьми;
- забезпечувати індивідуалізацію освітнього процесу;
- швидко адаптувати заняття до зміни безпекової ситуації;
- продовжувати виконання завдань навіть у разі тимчасової відсутності окремих учасників;
- поєднувати очну та дистанційну взаємодію;
- формувати навички командної роботи, відповідальності та взаємодопомоги;
- створювати сприятливе психологічне середовище;
- підтримувати соціальні зв'язки дітей, які особливо важливі в умовах тривалого стресу.

Організація освітнього процесу в умовах воєнного стану повинна насамперед ґрунтуватися на пріоритеті безпеки дітей, доступності, гнучкості та безперервності освіти. Для закладів позашкільної освіти також актуальними є методичні рекомендації з основ безпеки життєдіяльності в умовах бойових дій.

Мета методичної розробки

Мета: обґрунтувати та запропонувати практичні методичні підходи до організації ефективної, безпечної та психологічно комфортної роботи здобувачів освіти у малих групах у закладах позашкільної освіти в умовах воєнного стану.

Основні завдання:

1. визначити особливості використання групових форм роботи в сучасних умовах;
2. сформулювати принципи комплектування малих груп;
3. запропонувати ефективні методи групової діяльності;
4. забезпечити можливість швидкого переходу між очним, змішаним та дистанційним форматами;

5. передбачити алгоритми дій у разі повітряної тривоги або іншої небезпечної ситуації;
6. створити умови для психологічно безпечної взаємодії дітей;
7. запропонувати способи оцінювання результатів групової роботи.

Методичні підходи до організації роботи учнів у малих групах

Мала група - це тимчасове або постійне об'єднання декількох здобувачів освіти для спільного виконання навчального, дослідницького, творчого, природоохоронного, проєктного чи іншого завдання.

В умовах воєнного стану оптимально формувати групи переважно з **3–5 здобувачів освіти**. Такий склад дозволяє кожному вихованцю бути активним учасником роботи та полегшує педагогові координацію діяльності.

Мала група повинна мати:

- чітке завдання;
- зрозумілий очікуваний результат;
- визначений час роботи;
- розподілені ролі;
- доступні інформаційні та матеріальні ресурси;
- альтернативний спосіб виконання завдання у разі переривання заняття;
- просту форму представлення результату.

Основні принципи організації роботи

Принцип безпеки

Жодна освітня або творча мета не може мати переваги над життям і здоров'ям дитини.

Педагог заздалегідь:

- ознайомлює дітей з алгоритмом дій під час повітряної тривоги;
- визначає порядок припинення групової роботи;
- не використовує такі форми завдань, які можуть ускладнювати швидку евакуацію;
- контролює кількість дітей у кожній групі;
- має актуальний список здобувачів освіти;
- перевіряє присутність дітей після переміщення до укриття.

Принцип гнучкості

Кожне завдання доцільно проєктувати так, щоб його можна було:

очно → дистанційно → асинхронно

продовжити без повної зміни змісту.

Наприклад, якщо група створює проєктний плакат, то після переривання заняття здобувачі освіти можуть продовжити роботу у спільному електронному документі або надіслати свої матеріали координатору групи.

Принцип автономності малих груп

Завдання повинно бути достатньо зрозумілим, щоб група могла певний час працювати без постійного втручання педагога.

Доцільно використовувати коротку картку завдання:

Що потрібно зробити?

Який результат отримати?

Хто за що відповідає?

Скільки часу маємо?

Як представимо результат?

Принцип психологічної комфортності

Групова діяльність не повинна посилювати тривожність дітей.

Не рекомендується:

- примушувати дітей розповідати про особистий досвід війни;
- використовувати фото або відео наслідків бойових дій без педагогічної необхідності;
- створювати штучно конфліктну конкуренцію між групами;
- публічно акцентувати увагу на низькій активності окремої дитини;
- вимагати негайного включення в активну діяльність після тривоги або стресової події.

Доцільними є спокійна комунікація, право на тимчасово знижену активність та можливість вибору ролі.

Принцип взаємопідтримки

Мала група повинна створювати для дитини відчуття приналежності та спільної діяльності.

Тому завдання формулюються не за принципом:

«Хто виконає краще?»

а переважно:

«Який спільний результат ми можемо створити?»

Принцип доступності

Під час формування завдань враховується, що здобувачі освіти можуть мати різний доступ до техніки, Інтернету, навчальних матеріалів або можливостей для участі в синхронному занятті.

Завдання не повинне вимагати обов'язкового використання дорогого обладнання або постійного швидкісного Інтернету, якщо це не обумовлено специфікою гуртка.

В умовах нестабільного навчання ефективнішими є **різнорівневі групи**, у яких учні можуть допомагати один одному.

Ефективні методи роботи в малих групах»

У закладах позашкільної освіти доцільно використовувати різноманітні форми групової роботи, які поєднують пізнавальну, дослідницьку, творчу та практичну діяльність учнів. В умовах воєнного стану перевагу слід надавати формам, які легко адаптуються до очного, дистанційного або змішаного навчання та можуть бути продовжені після вимушеної перерви.

1. **Мініпроекти** - виконання групою короткотривалого практичного або дослідницького завдання з конкретним результатом: постером, моделлю, презентацією, картою, рекомендаціями, інформаційним буклетом.
2. **Дослідницькі групи** - проведення спостережень, нескладних експериментів, збирання та аналіз даних, формулювання висновків.
3. **Екологічні лабораторії** - дослідження води, ґрунту, рослин, природних об'єктів, аналіз екологічного стану території за доступними та безпечними матеріалами.
4. **Робота з кейсами** - розгляд конкретної проблемної ситуації та пошук можливих шляхів її вирішення. Наприклад: «Як відновити зелену зону громади?», «Як зменшити кількість побутових відходів?».
5. **Експертні групи** - кожна група досліджує окрему складову спільної теми, після чого результати об'єднуються. Наприклад: вода, ґрунти, рослинність, тваринний світ, антропогенний вплив.
6. **Навчальні станції** - групи послідовно виконують різні завдання: інформаційне, практичне, дослідницьке, творче. В умовах воєнного стану станції можуть бути організовані в одному приміщенні або дистанційно.
7. **Мозковий штурм у малих групах** - генерування максимальної кількості ідей щодо вирішення поставленої проблеми з подальшим їх обговоренням та відбором.
8. **Творчі майстерні** - спільне створення моделей, макетів, екоплакатів, лепбуків, інформаційних матеріалів, відео, фотоколажів, соціальної реклами.
9. **Дискусійні групи** - обговорення проблемного питання, під час якого учні навчаються аргументувати власну позицію, слухати інших та приймати спільне рішення.

10. **Рольові та ділові ігри** - моделювання реальних ситуацій. Наприклад, учні можуть виконувати ролі еколога, представника громади, науковця, волонтера, фахівця з благоустрою та спільно вирішувати певну проблему.
11. **Групові екологічні спостереження** - вивчення природних об'єктів на безпечній території закладу або за місцем проживання здобувачів освіти із подальшим об'єднанням результатів.
12. **Віртуальні екскурсії та експедиції** - дослідження природних територій, музеїв, ботанічних садів, національних парків за допомогою цифрових ресурсів із подальшим виконанням групового завдання.
13. **Фото- та віводослідження** - аналіз фотографій, відеоматеріалів, карт, схем або супутникових зображень без необхідності виходу на потенційно небезпечні території.
14. **Групове картографування** - нанесення на карту природних об'єктів, зелених зон, екологічних проблем, маршрутів спостережень або пропозицій щодо благоустрою території.
15. **Проектні майстерні «Відновлення громади»** - розроблення здобувачами освіти пропозицій щодо озеленення, відновлення природних територій, благоустрою та екологічно безпечного розвитку громади.
16. **Екологічні квести** - виконання послідовності коротких завдань, пошук відповідей, розв'язання проблемних ситуацій. У воєнний час квести доцільно проводити в межах безпечної території або онлайн.
17. **Командні вікторини та інтелектуальні ігри** - закріплення знань у формі коротких командних завдань, запитань, логічних задач.
18. **Взаємонавчання «рівний - рівному»** - здобувачі освіти, які краще опанували певну тему або практичну навичку, допомагають іншим членам групи.
19. **Групове портфоліо** - накопичення результатів діяльності команди: фотографій, спостережень, схем, результатів досліджень, творчих робіт, висновків.
20. **Змішані мінігрупи** - частина дітей працює очно, а частина долучається дистанційно. Загальний результат формується через спільний документ, презентацію, електронну карту або інший цифровий продукт.

Особливо ефективним для позашкільної освіти є поєднання декількох форм у межах одного заняття:

проблемна ситуація → робота в малій групі → міні-дослідження → створення продукту → презентація результатів → рефлексія.

В умовах воєнного стану доцільно обирати такі форми роботи, які не потребують тривалої безперервної діяльності та дозволяють швидко зафіксувати проміжний результат, припинити роботу в разі небезпеки та продовжити її в іншому форматі.

Вивчення окремих предметів природничого змісту в малих групах

Особливістю такого навчання є перехід від простого засвоєння готової інформації до принципу:

спостерігаємо → досліджуємо → аналізуємо → пояснюємо → робимо висновок.

Біологія

Під час вивчення біології малі групи можуть працювати з живими об'єктами, фотографіями, гербарними матеріалами, мікропрепаратами, моделями та цифровими ресурсами.

Приклади групових завдань:

- визначення видів рослин за зовнішніми ознаками;
- порівняння будови різних видів листків;
- дослідження проростання насіння за різних умов;
- спостереження за розвитком рослини;
- визначення пристосувань рослин і тварин до середовища існування;
- створення мінігербарію;

- складання харчових ланцюгів;
- дослідження біорізноманіття території закладу;
- створення «паспорта» певного виду рослини або тварини.

Наприклад, тема «Умови проростання насіння».

Кожна група досліджує один фактор:

група 1 - наявність води;

група 2 - температуру;

група 3 - освітлення;

група 4 - властивості ґрунту.

Через певний час групи порівнюють результати та формулюють спільний висновок.

Екологія

Екологічний зміст особливо добре підходить для малих груп, оскільки більшість проблем потребує аналізу кількох взаємопов'язаних факторів.

Можливі завдання:

- дослідження стану зелених насаджень;
- аналіз якості води за доступними показниками;
- дослідження побутових відходів;
- оцінювання стану території;
- визначення джерел забруднення;
- створення екологічних маршрутів;
- розроблення рекомендацій з економії води та енергії;
- дослідження біорізноманіття;
- створення екологічної карти громади.

Наприклад, тема «Екологічний стан нашої території».

Групи отримують різні напрями:

«Вода» - стан водних ресурсів;

«Ґрунт» - стан ґрунтового покриття;

«Рослинність» - стан зелених насаджень;

«Відходи» - проблеми поводження з відходами;

«Рішення» - можливі природоохоронні заходи.

Після роботи результати об'єднуються в один проєкт.

Географія

Груповий формат дозволяє поєднувати роботу з картами, статистичними матеріалами, природними об'єктами, фотографіями та цифровими географічними ресурсами.

Форми роботи:

- аналіз фізичних і тематичних карт;
- складання маршрутів;
- порівняння природних зон;
- дослідження кліматичних показників;
- аналіз населення та господарства території;
- картографування природних об'єктів;
- дослідження змін території за картами різних років;
- аналіз супутникових зображень.

Наприклад, тема «Природні зони України».

Кожна група досліджує одну природну зону за однаковим алгоритмом:

географічне положення;

клімат;

ґрунти;

рослинність;

тваринний світ;

господарське використання;
екологічні проблеми.

Після презентацій створюється спільна порівняльна таблиця або карта.

Хімія

Під час вивчення хімічного змісту робота малих груп може організовуватися у формі мінілабораторій.

Особливе значення має дотримання правил безпеки. Для дітей використовуються лише дозволені та безпечні досліди.

Можливі завдання:

- визначення кислотності доступних розчинів за допомогою індикаторів;
- дослідження розчинності речовин;
- порівняння властивостей води;
- дослідження швидкості розчинення;
- спостереження за фізичними та хімічними явищами;
- аналіз складу побутових продуктів за маркуванням;
- дослідження властивостей природних матеріалів.

Наприклад, тема «Кисле, нейтральне чи лужне середовище».

Групи отримують різні безпечні зразки та визначають їх середовище за допомогою індикатора.

Після дослідження формують спільну таблицю:

зразок → результат → пояснення → висновок.

Науки про Землю

Для позашкільної природничої освіти особливо цікавими є завдання, пов'язані з ґрунтами, рельєфом, водою, погодою та природними процесами.

Малі групи можуть:

- досліджувати склад ґрунту;
- визначати його вологість;
- порівнювати типи ґрунтів;
- вести календар погоди;
- вимірювати температуру повітря;
- спостерігати за хмарністю;
- аналізувати кількість опадів;
- створювати модель кругообігу води;
- досліджувати ерозійні процеси на моделях;
- працювати з топографічними та фізичними картами.

Наприклад, тема «Погода нашої місцевості».

Групи можуть відповідати за різні показники:

група 1 - температура;

група 2 - хмарність;

група 3 - вітер;

група 4 - опади.

Наприкінці тижня дані об'єднуються у спільний календар погоди та аналізуються.

У сучасних умовах доцільно будувати вивчення природничих дисциплін таким чином, щоб одне й те саме завдання можна було виконати декількома способами.

Наприклад:

очне спостереження рослини → фотографія рослини → відеоматеріал → цифровий гербарій;

польове дослідження → робота зі зразками → аналіз готових даних;

екскурсія → віртуальна екскурсія;

лабораторний експеримент → демонстраційний дослід → аналіз результатів експерименту;

робота з паперовою картою → цифрова карта.

Це дозволяє зберігати зміст природничого навчання навіть у разі зміни формату занять.

Таким чином, **мала група може функціонувати як мінілабораторія, дослідницька команда, експертна група, проєктне бюро або творча майстерня**, що робить вивчення природничих дисциплін діяльнісним, практикоорієнтованим та цікавим для учнів.

Висновки

Війна не повинна позбавляти дитину можливості досліджувати природу, проводити спостереження, експериментувати, створювати екологічні проєкти та спілкуватися з однолітками. Водночас традиційні методи польової та природоохоронної роботи не можуть механічно переноситися в сучасні умови.

Завдання педагога полягає не у відмові від практичної діяльності, а в її **адаптації**: перенесенні досліджень на безпечні території, використанні цифрових і дистанційних ресурсів, поділі великих завдань на короткі етапи, створенні альтернативних форматів роботи.

Саме така організація дозволяє зберегти головну цінність позашкільної освіти - можливість дитини **діяти, досліджувати, творити, спілкуватися та бачити результат власної роботи**, навіть в умовах воєнних викликів.